УДК 811.161.2:81'37

Кухарчук Г. В.,
Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця

НАЙПРОДУКТИВНІШІ АБРОКОРЕНІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті проаналізовано різні погляди дериватологів на абревіатурну морфему, визначено та виокремлено найпродуктивніші аброкорені в науково-технічній термінології, досліджено їхні лексико-семантичні групи.
Ключові слова: *аброморфема, аброкорінь, лексикалізація морфем, семантичне значення, абревіація, неологізми.*

The article deals with the problems of abromorphemes and abroroots in the modern Ukrainian language, was reasearched most producting abroroots and their lexical groups in the scientific terminology.
Key words: *abromorphemes, abroroots, the lexicalization of morphemes, semantic meaning, abbreviations, new words.*

Лексичний склад сучасної української мови останнім часом активно поповнюють аброутворення. Абревіатури утворюються складанням скоро-чених основ і зазвичай є еквівалентом словосполучення. Абревіація як новий спосіб словотворення стала закономірним явищем, що було спричинене потребами нового суспільства. Незважаючи на численні дослідження, що присвячені проблемам абревіації в сучасній українській мові, скорочені лексичні одиниці залишаються в багатьох аспектах загадкою в лінгвістич-ному плані, оскільки мають своєрідну морфемну будову. У цьому й полягає актуальність наукової розвідки.

Мета статті – виокремити найпродуктивніші аброкорені сучасної української мови, визначити їх вживання та функціонування у складовословесних аброутвореннях науково-технічної термінології, здійснити лек-сико-семантичний аналіз цих утворень. Для досягнення цієї мети розв'язано такі завдання:

– проаналізовано різні погляди дериватологів на абревіатурну морфему;

– визначено та виокремлено найпродуктивніші аброкорені в науково-техніч-ній термінології;

– досліджено їхні лексико-семантичні групи.

У дослідженні абревіації, як одного із способів словотвору, сучасне мовознавство має вагомі й незаперечні здобутки. Проблеми абревіації і абревіатур викликали чималий інтерес у вітчизняній лінгвістиці. Це праці таких вчених: К. І. Тронь, М. Г. Сердюк, Р. Ф. Возна, Г. М. Віняр, І. М. Думчак, Н. Ф. Клименко, О. А. Стишов, А. Нелюба, Л. П. Кислюк, І. М. Климович, М. Ландер, які розглядали ці питання в різних аспектах. К.

© Кухарчук Г. В., 2010

І. Тронь у своїй праці порушує питання морфемно подільних абревіатур і виділяє “формалізовані компоненти” абревіатур на зразок обл, держ, голов, укр, що використовуються для творення багатьох складноскорочених слів в українській мові [9, с. 17]. М. Г. Сердюк досліджує структурні особливості абревіа-тур і виділяє “структурні морфеми” в таких словах як генштаб, партстаж, технагляд, педфак, партком, сількор [7, с. 14]. Структурно-семантичним типам абревіатур присвячує свою працю Л. В. Бойченко і розглядає їх деривaційну активність в українській мові 80-х років ХХ століття [1]. Р. В. Возна аналізує вживання абревіатур у діловому мовленні [2].

Термін “аброморфема” в українському словотворі вперше використала Н. Ф. Клименко, виділивши у складноскорочених словах повні або часткові еквіваленти морфем у вихідних словах, тобто аброморфеми [3, с. 44]. На сьогодні аброутворення привертають все більше уваги дослідників. Так, О. А. Стишов звернув увагу на масмедійні абревіатури кінця ХХ століття [8], А. Нелюба розглянув номінативно-словотвірні можливості абревіатур [6]. Ґрунтовно проаналізувала структурно-семантичні типи аброутворень С. М. Климович, виділивши специфічні особливості аброморфем та 3 типи аброморфемних утворень: 1) аброморфемно-словесні; 2) власне-аброморфемні; 3) комбіновані, що об’єднують два типи: аброморфемно-ініціальні та аброморфемно-складові [5, с. 15].

Поняття і термін “аброморфема” (“абревіативна морфема”) з’явилися у 60-х роках минулого століття у працях російських лінгвістів. Першою спробою дослідити і теоретично обґрунтувати поняття “аброморфема” є праця Д. Алексєєва “Сокращенные слова в русском языке” (Саратов, 1979). Українські мовознавці почали вживати цей термін пізніше (праці К. І. Тронь, М. Г. Сердюк). Аброморфема – це специфічний складник морфемно члено-ваних абревіатур, що спочатку міг мати або й не мати структурно-семантичний зв’язок з одним із компонентів вихідного словосполучення, але надалі став приєднуватися і до інших аброморфем, і до нових слів за готовим зразком-моделлю безвідносно до можливого вихідного словосполучення [5, с. 14]. Коли нові морфеми (аброморфеми) набувають самостійності значення та вживання, стають кореняими і мають систему флексій, функціонують як самостійні слова, відбувається явище лексикалізації морфем, внаслідок якого і виникають так звані аброкорені. У процесі функціонування аброморфемно-словесних та власне-аброморфемних абревіатур відбувається вичленування зі складу слова певного семантичного збагаченого складника. За такої морфолого-словотвірної конденсації абревіатура втрачає позиції семантичного центру, що створює умови для процесу лексикалізації деяких аброморфем як способу утворення аброкоренів [5, с. 15]. Аброкорені відрізняються від повнозначних слів тим, що без зміни форми паралельно виступають

ще й у складноскорочених словах як пре-позитивні (авто-, фото-) чи як постпозитивні (-бух, -спец, -кор) абревіатурні морфеми. Аморфемному усіченню підлягають перш за все іменники, оскіль-ки усічені відрізки слів легко приєднують відповідну систему флексій іменника (авто, метро). Під час своїх досліджень ми виділили 23 аброкорені, що функціонують у сучасній українській мові. Розглянемо найпродуктивніші аброкорені науково-технічної термінології.

1. Авто. Як аброкорень авто походить від французького auto, що є скороченням від automobile. Кореневе гніздо з цим компонентом нараховує понад 90 слів. Слова з цим компонентом позначають: 1) просторові поняття: автодром, автополігон, автострада; 2) промислові галузі та вчення: авто-мобілебудування, автомобілізм тощо; 3) установи і організації: автобаза, автозавод, автомотогурток; 4) транспортні засоби: автобетоновоз, автодрезина, автожир тощо; 5) речовини і матеріали: автол, автолак; 6) пристрої, механізми: автомотор, автопокришка, автоґума; 7) осіб за виконуваною роботою чи професією: автобудівник, автогонщик, автодиспетчер. Найчисленнішими є групи на позначення транспортних засобів, пристроїв, механізмів. Аброкорінь авто поєднується як з питомими словами – авто-будівник, автовізок, автозчеп, автопокришка, автосани, так із запозиченими: латинськими – автобус, автомобіль; англійськими – автовокзал, ав-тодиспетчер, автокар; французькими – автомоделізм, автосалон; німецькими – автодрезина; італійськими – автострада. На сучасному етапі нерідко утворюються нові слова, коли аброкорінь авто виступає як в препозиції, так і в постпозиції (Автобум, Автомир, Ладаавто, Укравто). Всі терміни з аброкоренем авто стосуються автомобільної галузі.

2. Біо. Аброкорінь біо походить із грецької мови, де означає ”життя” (bios). Основне значення аброкореня – енергетичне поле, яке створюється живим організмом. Науково-технічні словники кінця XX – поч. XXI століття фіксують 82 слова з цим аброкоренем. Слова з компонентом біо позначають: 1) наукові галузі: біоархітектура, біоастронавтика, біогеографія тощо; 2) сукупність чогось: біомаса, біогеоценоз, біозона; 3) організми, природні речовини, гірські породи: біогелі, біогени, біокоректор; 4) дії, процеси, стани, способи дослідження: біогенез, біолюмінесценція тощо; 5) осіб за професією чи виконуваною роботою: біоенергетик, біоенерготерапевт, біоінженер; 6) прилади, апарати, установки: біопотенцер, біосенсор, біотерм. Варто зазначити, що в останні роки компонент біо значно наростив свій потенціал. Це стосується й науковіх термінів. У науково-технічних статтях фіксуємо слова біоконверсія, біогаз, біореактор (Вісник ВПІ, 2006, №6, с. 116). Компонент біо легко приєднується як до питомих (біопаливо), так і до запозичених основ (біогаз, біофільтр). Це запозичені основи грецького походження: біогенез, біоекономіка; ла-

тинського: біоелемент, біопрепарат; французького: біоінженер, біолокатор. Здебільшого ці терміни з біології та техніки.

3. Відео. Слова з цим компонентом мають 2 значення: 1) відео 1 – абровідповідник “відеомагнітофон”, загальна назва усієї сукупності відео-апаратури, обладнання, приладів тощо; 2) відео 2 – абровідповідник ”відеофільм” і означає фільм, що записаний спеціальною відеокамерою на магнітну стрічку для демонстрації за допомогою відеомагнітофона. Нараховано 68 слів з цим компонентом. Терміни з відео1 позначають: 1) прилади і пристрої: відеоадаптер, відеограф, відеодетектор; 2) процеси та явища: відеозавади, відеозв’язок, відеозмішування; 3) носія запису: відеодиск, відеострічка, відеофонограма; 4) наукові галузі: відеографіка, відеоінформатика. Терміни з відео 2 позначають зображення, що записані на магнітну стрічку спеціальною відеокамерою: відеогра, відеокадр, відеосерія. Зазвичай, відео 1 та відео 2 сполучаються із запозиченими основами: грецькими – відеографіка, відеофон; латинськими – відеоатрибут, відеокомутатор, відеотермінал; англійськими – відеоадаптер, відеобуфер; французькими – відеоінформація, відеоінформатика; німецькими – відеоапаратура, відеосигнал; а також з питомими – відеозавади, відеозапис, відеозв’язок. Отже, аброкорінь відео1 та відео2 є частиною технічних термінів.

4. Радіо. Аброкорінь радіо у структурі науково-технічних термінів має значення: 1) ”спосіб передавання на відстань і приймання звукової інформації за допомогою електромагнітних хвиль”; 2) галузь науки і техніки, пов’язана з вивченням фізичних явищ, на яких ґрунтується такий спосіб, із практичним використанням їхніх властивостей (Новий словник іншомовних слів, 2008, с. 576). Кількість слів з аброкоренем радіо у спеціальних словниках різна. Загальна кількість слів – 227. Слова з цим компонентом позначають: 1) прилади, пристрої, механізми, апарати: радіоакумулятор, радіокомпандер, радіокомпас тощо; 2) наукові галузі та їхні підрозділи: радіофізика, радіоелектроніка тощо; 3) збірні узагальнюючі поняття: радіобачення, радіобашта, радіовежа тощо; 4) процеси та явища: радіоводіння, радіокерування, радіоколивання; 5) осіб за фахом чи виконуваною роботою: радіоінженер, радіомонтер, радіооператор тощо; 6) організації, установи, об’єднання: радіокоманда, радіокомітет тощо. Аброкорінь радіо поєднується з українськими (радіобачення, радіовикличні), грецькими (радіоакустика, радіогалактика), латинськими (радіоаврора, радіоакумулятор), англійськими (радіомаркер, радіоспорт), німецькими (радіогоризонт), французькими (радіобюро, радіодевіація, радіожурнал, радіоінженер), італійськими (радіокомпас, радіостудія) основами. З наведених раніше прикладів видно, що компонент радіо може приєднуватися як до однієї основи (радіограма, радіотовари, радіосхеми), так і до двох основ (радіотелекерування, радіовисотомір, радіотелеграф, радіотелефонія). Цей аброко-

рінь досить про-дуктивний у сучасній термінології і легко сполучається з іншими основами, утворюючи нові слова.

5. Стерео. Аброеквівалентом до аброкореня стерео є стереозвучання. ”Словник іншомовних слів” подає 4 значення цього компонента: 1)”твердий”, напр., стереотипи; 2) ” просторовий ”, напр., стереометрія; 3) ”стереоскопічний”, напр., стереофільм; 4) ”стереофонічний”, напр., стереозвучання. Як аброкорінь стерео має 2, 3 та 4 значення. Спеціальні словники містять різну кількість слів. Загальна кількість – 87 слів.

Терміни з цим компонентом позначають: 1) прилади, пристрої, механізми: стереоадаптер, стереоапарат, стереодекодер тощо; 2) предмети, речі, що стосуються стереознімання: стереоекран, стереознімок; 3) методи: стереоізометрія стереофотограмметрія тощо; 4) дії, процеси, явища: стереобаланс, стереоголографія, стереоефект тощо; 5) вид мистецтва: стереокіно, стереомузика, стереофільм; 6) науки, вчення: стереометрія, стереомеханіка. Аброкорінь стерео поєднується як з питомими основами (стереоплатівка, стереосвітлина, стереозвук, стереозображення), так і з грецькими (стереоголографія, стереокартографія, стереокіно), латинськими (стереоапарат, стереомодулятор, стереокамера), англійськими (стереоадаптер, стереодекодер), французькими (стереобаланс, стереоавтограф, стереозвук). У наш час цей компонент є продуктивним, вживається у структурі наукових та технічних термінів.

Отже, за нашими спостереженнями, найпродуктивнішими аброкоренями у структурі науково-технічної термінології є авто, біо, відео, радіо, стерео, що продовжують нарощувати своє кореневе гніздо. Ми вважаємо, що аброкоренями іншомовного походження слід вважати такі аброморфеми, що внаслідок лексикалізації виділилися в аброкорені. Значна частина аброкоренів означає назви реалій сучасного життя, пов’язаних із розвитком науки і техніки. Зростає кількість аброкоренів зі значенням особи та аброкоренів, що означають організації, установи. Одні аброморфеми збігаються за значенням з неусіченим мотивувальним словом (спец), інші зберігають значення абревіатурного слова (мульт, порно, фото). Зрідка вони набувають самостійного значення (інтер). Теоретично кожна абревіатурна морфема, вжита в певному контексті і з певною метою, може лексикалізуватися. Це є доказом того, про що писала Н. Ф. Клименко ще у 90-х роках минулого століття: “У наш час на правах самостійних одиниць існують вивільнені частини складних слів на зразок відео, вело, кіно, радіо, стерео” [4, с. 114]. У науково-технічній термінології функціонування усічень як коренів стає нормою.

Література:

1. Бойченко Л. М. Структурно-семантические типы аббревиатур и диапа-

зон их деривационной активности в современном украинском языке: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 / “Языки народов СССР” / Л. М. Бойченко. – Харьков, 1985. – 24 с.

2. Возна Р. Ф. Абревіатури в діловому мовленні / Р. Ф. Возна // Культура слова. – К., 1981. – Вип. 23. – С. 48 – 50.

3. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А. та ін. Морфемно-словотвірний фонд української мови як дослідницька та інформаційно-довідкова система / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. І. Комарова, Т. І. Недозим, Т. В. Іванова // Мовознавство. – 1990. – № 6. – С. 41 – 50.

4. Клименко Н. Ф. Як народжується слово / Н. Ф. Клименко. – К.: Рад. школа, 1991. – 288 с.

5. Климович С. М. Структурно-семантичні типи аброутворень в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / С. М. Климович. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.

6. Нелюба А. Номінативно-словотвірні можливості абревіатур / А. Нелюба // Збірник Харківського філологічного товариства. – Харків, 2004. – Т. 10. – С. 233 – 241.

7. Сердюк М. Г. Аббревиатуры и графические сокращения в украинском языке: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 / М. Г. Сердюк. – Харьков, 1971. – 20 с.

8. Стишов О. А. Нові абревіатури в мові мас-медіа кінця ХХ століття / О. А. Стишов // Мовознавство. – 2001. – № 1. – С. 33 – 40.

9. Тронь К. Л. Развития аббревиатур в украинском языке: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.661 “Языки народов СССР” / К. Л. Тронь. – Львов, 1970. – 20 с.